

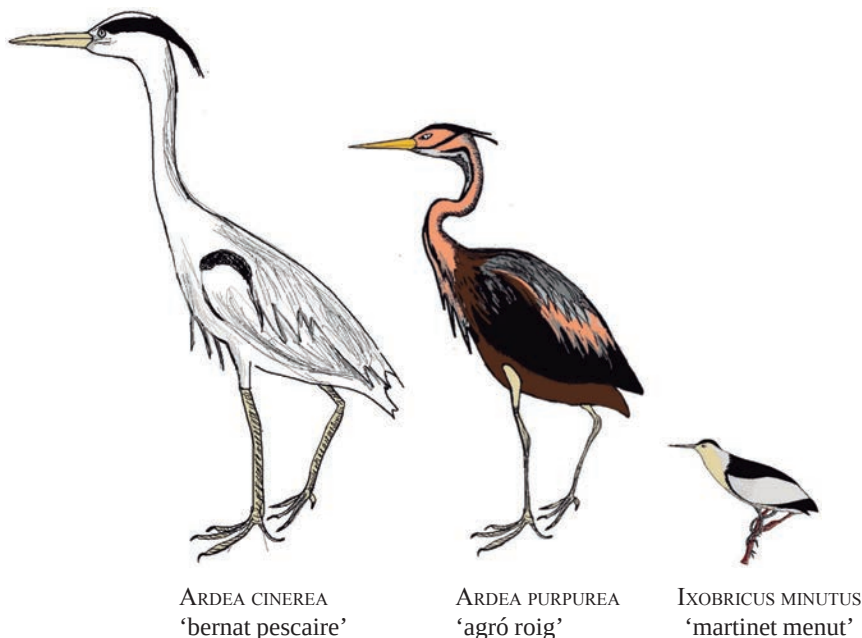
ETIMOLOGIA DELS ORNITÒNIMS VALENCIANS *BAURE* (*ARDEA CINEREA*) I *GOMET* (*IXOBRICUS MINUTUS*)

Joan VENY
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

El berrat pescaire o agró blau (*Ardea cinerea*) és un ocell de la família dels ardeids, que, en el conjunt del territori, coneix una notable variació de noms; als dinou d'Ortega (2017: 60) s'hi poden afegir els balears *ugró*, *collinsigno*, *garsalot*, amb les seves variants (Aguiló / Mestre 2017: 33), i el valencià meridional *baure*.¹

Baure és un mot dialectal del migjorn valencià, que no registren el *DCVB*, el *DECat*, ni el *DNV*. El primer que en dona notícia és Tomàs Font i Piris, de Cullera (Ribera Baixa), que en el seu *Diccionario valenciano-castellano*, de la meitat del s. XIX, inèdit (que coneixem gràcies a la gentilesa de Josep Martines i de Maribel Guardiola), el qual dins la secció *Pardals d'aigua* registra *baure* entre les «Voces valencianas, cuya correspondencia castellana propia no se ha hallado aun, o no la hay en algunas»; més tard, Jesús Villaplana (1988) n'esmenta, entre la fauna vertebrada de la Safor, la variant *boure*, assimilació vocàlica de *baure* (o homonimització amb *bou*), i que identifica com a 'agró roig' i 'martinet menut'. Recentment, Fidel *et al.* (2014) citen *baure* com a mot propi de la Marina Alta referit a tres ardeids, l'*Ardea cinerea*, l'*Ardea purpurea* i l'*Ixobrychus minutus*.

1. Agraïm a José Enrique Gargallo i Joan Ramon Veny Mesquida la revisió atenta d'aquest text; a Josep Martines, el preciós complement bibliogràfic; a Vicent Beltran, els seus suggeriments; a Helena Guasch, els dibuixos de les tres espècies ornitològiques.

Remarquem que el mot en qüestió s'estén per l'esmentada Marina Alta i la Safor, comarques contigües, a les quals es pot afegir l'Horta a jutjar pel topònim *La font del Baure* (*Nomenclàtor Valencià*), recollit a Silla. Es tracta d'una àrea geogràfica contínua.

D'altra banda, Fidel *et al.* (2014: 37) manifesten la ignorància de l'ètim: «Desconeixem quin és l'origen de la denominació *baure*». Tot i la dificultat de trobar-se el mot només en documentació moderna, intentarem posar llum en la foscor dels seus orígens, destacant primerament la potent capacitat piscatòria de l'*Ardea cinerea*, *bernat pescaire*, a propòsit de la qual diuen Àlvarez-Cros / Trbalon (2017: 167):

Menja tota mena de petits i no tan petits vertebrats i invertebrats. L'hem observat enastant peixos de tal grandària que després ha estat incapaç d'empassar-se'ls tot i tenir una capacitat d'encanyonar [*sic*] increïble. Per engolir-los sempre ho fa a favor d'escata i és típic observar com tira les preses enlaire per posicionar-les correctament. Té dues tècniques de caça: una resseguint les vores de les zones humides i una altra romanent immòbil, esperant que alguna presa se li posi a l'abast. És molt oportunista i també pot arponar serps, polls i petits ocells, rosegadors i qualsevol cosa que se li posi al davant.

I abans explicava Maluquer (1973: 201):

Té una veu potent que ressona de lluny com un agut toc de trompeta. [...] És un ocell valent, que es defensa amb el seu bec llançant-lo com un dardell contra l'enemic. A l'època de la falconeria la caça d'aquest ocell era un dels entreteniments més preuats pels nobles, car el

bernat pescaire lluitava amb el falcó, i més d'una vegada sortia vencedor travessant l'ocell de rapinya amb un decisiu cop de bec.

Aquest “agut toc de trompeta”, que se sent a gran distància, deu ser l'origen del nom mallorquí *Sa por de sa Bufera* aplicat a un altre ardeid, el *Botaurus stellaris*, pel “cri tonitruant” (Cabard / Chauvet 2003: 58), que, de nit, ressona, pavorós, a gran distància, inspirador de gran respecte i que coneix un llunyà paralelisme amb el *bruel dels estanys* de l'Empordà amb la llegenda popular que atribuïa la remor als «bruels del parell de bous que amb el bover s'enfonsaren en aquell paratge» (DCVB, s. v. *bruel*; Gargallo / Morales).

Altres ornitòlegs insisteixen en l'habilitat del peix per a enastar, aspidar les seves preses amb la força del seu bec:

Puede cazar al acecho o bien andando, capturando las presas con el pico, ensartándolas si son grandes (INCAFO, p. 773).

Arponea a sus presas con su potente pico en forma de daga (Guía Daimon 1984: 93).

Si bé la imatge no inspira gaire respecte, cal dir tot el contrari del seu potent bec d'ocell pescador, una arma terrible i efecacíssima per a foradar els peixos que neden, confiats, entre les seves potes, que des de sota l'aigua deuen semblar joncs immòbils (Lalueza 1987: 22).

I ¿per què apleguen el coll, els agrons, com si fos una esse? Doncs perquè l'utilitzen com una ballesta, com si el desapareixin de cap a la presa: un peix, un granot... (Rayó / Janer 1979: 25).

Al poble observador no li va passar per alt el detall de l'ocell *tirant les preses enlaire* que va donar lloc a la dita de Reus «Bernat pescaire, tira els pets enlaire», que es fa ressò d'aquesta manera d'actuar, tenint en compte que *pets* és una adaptació del plural antic de *peix*, *peis* (“peixs”) (Coromines 1971: 312) —i no de *peixos* (Álvarez-Cros / Trabalon 2017)—, com s'ha fet durant temps en mallorquí (com *feis* ‘feixos’, *mateis* ‘mateixos’, etc.).

Aquesta facultat desenfrenada de capturar les preses pot ser qualificada de salvatge, brutal, en suma, de *bàrbara*, i ens encamina cap al més que probable ètim de l'ornitònim, és a dir, el llatí *BARBARUS*, que és un manlleu al grec *bárbaros*, d'origen onomatopèic, que tenia el significat primigeni de ‘balbucient, que quequeja’, i que es va aplicar, a Grècia, primer als pobles diferents dels grecs, i després, a Roma, als que no eren romans. Entre els cristians era sinònim de *pagani*, ‘habitants dels pagi’ (poblacions rurals, llogarets), com els deien els cristians perquè els consideraven refractaris a la cristianització (REW s. v. *BARBARUS*; *DELL*). Després va passar a ‘salvatge, cruel’, usat en català fins a la Renaixença (DCVB, Balari 1899), sota les formes alternants *bàrbar* i *barbre*, variant aquesta que ens servirà per explicar l'origen de *baure*.

BARBARUS va passar en català a *barbre*, per pèrdua de la *a* intertònica; seguidament a **babre*, per dissimilació eliminatòria de bategants (com *arbre* > *abre*), després a *baure*, per vocalització de la *b* implosiva (com el col·loquial *abre* > dial. *aure* (ALDC, 1136; cf. també *ROB(O)RE* > *roure*; *parabola* > **parabla* > *paraula*); podem suposar unes fases rea-

litzades ja en llatí tardà com *BARBRU i *BABRU.² Es podria pensar també en un altre procés dins el sistema del català: *barbre* > **balbre*, per dissimilació de ròtiques, després **baubre*, per vocalització de la lateral, i finalment *baure* per caiguda de la *b*, pràcticament intervocàlica.

Probablement els cognoms *Babra* i *Baura* (DCVB, Moll 1982) són descendents de la variant apel·lativa antiga *barbre* (o *barbra*), que podria haver estat traspassada a un llinatge (veg. en it. *Vârvaro* ap. Tagliavini 1982: I, 417), com ho ha estat en italià el seu equivalent semàntic *Selvaggio* (*Selvaggi*, *Selvaggini*, ap. De Felice 1982) o, en francès, els cognoms *Sauvage* (*Sauvageau*, *Lesauvage* [Dauzat-Morlet 1951]); o bé, en la forma femenina, potser del *cognomen* llatí i nom d'una santa, *Barbara*. Aquestes propostes sembla que han de tenir més credibilitat que les que els relacionen amb un hipotètic cèltic WABRA 'bosc' o amb un topònim i antropònim francès *Vabre* (DCVB i Moll 1982), propostes no prou contrastades: no hem d'anar a cercar la veritat a quatre llegües si la tenim a dues passes.³

Al sema lexicogenètic relacionat amb el caràcter salvatge de l'ocell per la seva manera de tractar les preses, s'afegeix aquest altre: «té una veu potent que ressona de lluny com un agut toc de trompeta» (Maluquer 1973).

L'*Ardea purpurea*, 'agró roig', té força semblança amb l'*Ardea cinerea*, a la qual ens hem referit; les dues espècies d'ardeids «són grans i magnífiques aus, dotades de grans extremitats, de costums pescadors i batallers»; «quan vola, replega el coll entre les espatlles» (Maluquer 1973); com a característiques diferencials, cal esmentar que l'*Ardea purpurea* té la dimensió petita, el coll prim i un color marró vermellós mentre que l'*Ardea cinerea* és més gran, té el coll més ample i una coloració cendrosa (com indica el determinant del nom científic). A més, en el terreny lingüístic, aquesta coneix un nombre més alt de sinònims, dinou enfront de l'*Ardea purpurea* que només n'exhibeix deu (Ortega 2017: 60).

Aquelles semblances han fet que, a l'àrea esmentada, s'hagi aplicat el nom de *baure* a l'*Ardea purpurea*, igualació lèxica que trobem també en balear, on les dues espècies comparteixen noms com *agró*, *auró*, *uró* o *garsa reial* (Aguiló / Mestre 2017: 33 i 34), com també passa en aragonès, on el *garrapescaire* pot aplicar-se a les dues espècies.⁴

Dins l'espectre de noms aplicats al grup taxonòmic dels ardeids cal afegir l'*Ixobrychus minutus* 'martinet menut', que es coneix en terminologia estàndard com *martinet menut*, "el més petit de casa nostra" (Guia Daimon 1984), i que, a la Marina Alta, presenta també el sinònim *baure* (Fidel et al. 2014) i a la Safor la variant *boure*. Com s'explica aquest nom si es tracta, dins els ardeids, d'una espècie força diferent de les dues *Ardeae* esmen-

2. També la variant metatètica *BRABU, origen de l'occità i català *brau* 'fer, salvatge (dit d'animals)', esdevingut sinònim de 'bou', 'valent', 'excel·lent'. Cal rebutjar l'ètim PRAVUS que, a partir de Diez, va ser defensat per Menéndez Pidal (1926), amb l'inconvenient del difícil pas de *p-* inicial a *b-* i la presència d'aquesta consonant sonora en els altres derivats romànics.

3. Els mots *brava* 'gas mefític' i *babre*, formant part de l'expressió *donar babre* 'llançar una alenada de vi' del DECAT (s. v. *baf*) són d'origen diferent, car tenen a veure amb *bravarada* < *bavarada*, der. de *baf* a través de *bavor* (DECAT).

4. També s'usa *garrapescaire roio* per a la *Ardea purpurea* (Vidaller 2004).

tades, molt més petita, amb variació de colors del cos i un coll ample i curt? (compareu-ne els dibuixos que devem a Helena Guasch).

El fet que el *baure* (*Ixobrychus minutus*) comparteixi l'agressivitat dels agrons i que emeti “un bram semblant al del bou” (Fidel *et al.* 2014), equiparable al del bitò (*Botaurus stellaris*), amb el qual té una semblança (veg. els respectius noms castellans *avetoro* i *avetorillo*), ha atribuït a l'ocell un caràcter també salvatge, traduït en el nom. Recordem el seu crit:

El mascle emet un reclam seguit, greu i insistent, *bou* (Àlvarez-Cros / Trabalon 2017).

Un “graznido” [‘grall, soroll estrident’] profundo repetido a intervalos de unos segundos, a veces durante horas (Peterson *et al.* 1980).

Per si fos poc, en valencià tenim, per a l'*Ixobrychus minutus*, a més de *baure*, un altre sinònim, *gomet*, incorporat al *DIEC* de 1995 amb un matís semàntic («Individu adult del martinet menut»), considerat d'etimologia desconeguda, però que, ara, podem desllatigar (ens pesa l'ombra terminològica d'Antoni M. Alcover) establint-ne l'origen i precisant-ne la motivació.

Gomet, testificat en Orellana (1795), presenta una equivalència acústica B=G (com la de *golerany* > *boleraany* [Veny 2001: 94-158]) de l'anterior *bomet*, del qual ens dona notícia Escolano (1611: 265):

Bometes [castellanització de *bomets*] llamamos unos paxarillos blancos de los cañaverales de la laguna, que carecen de cola.

Aquesta forma, per una equivalència acústica de labials B=M (com *bengala* ‘bastó’ > dial. *mangala*, Veny 2001: 143-158), és resultat del canvi d'un anterior *bo[b]et*, diminutiu de *bou*, aplicat a aquest ocell, com hem vist, pel crit que emet, i amb sufix diminutiu per la seva dimensió, inferior a la del *Botaurus stellaris* (*bitó*). Maluquer (1973: nota 18, 206) precisa que *gometes* es diu dels adults; i *torets*, dels novells, els dos mots fruit de la imatge bovina.

Aquesta espècie ha rebut altres noms: *caracoc*, d'origen onomatopeic; *punxabous*, *furgabous*, denominacions pròpies del *Bulbulus ibis*, com assenyalen Fidel *et al.* (2014); a més del balear *suís* (Mayol 1978: 39), que, al nostre entendre, podria ser resultat d'una metàfora que ha comparat els colors del gomet («pico amarillo verdoso, en adultos; iris amarillo, patas verdes, macho con capirote, dorso y extremo de las alas negros; base de las alas, crema; patas inferiores de coloración clara rayada de pardo» (Docavo 1979: 181 i imatge p. 182) amb la vestimenta dels «soldats d'infanteria procedents de Suïssa que des del segle xv fins al xix prestaven servei a sou de França, Espanya i altres països» (DCVB).

Cal afegir-hi un altre sinònim, enregistrar a l'Albufera de València, *baoret*, que Coromines (*DECat*, VI, 129b, 30-39) primer considera, “segons aparences”, procedent de *vaoret*, que seria una reducció de (*Sal*)*vaoret*, però després es decanta més aviat per una alteració de *oroalet* (diminutiu de *oroal*), canviat per metàtesi en **olvaoret* i després,

ajudant-hi l'etimologia popular, **el vaoret*. La interpretació corominiana és verament enginyosa, però advoça formes imaginàries que fan poc creïble la seva proposta: creiem que és més senzill i lògic partir de *baure*, una forma viva convertida en el diminutiu *bauret*, segons una tendència arrelada en valencià, modificada en *baoret*, per un canvi vocàlic [w] o [u] > [o] afavorit per la situació àtona del mot. Aleshores la forma (orto)gràfica *vaoret* del *DECat*, basada en l'etimologia proposada, s'ha de rebutjar. Primer per la forma originària, *baure*, base del derivat *baoret* i segon, per la forma que apareix en els reculls de noms d'ocells de l'Albufera de València, que sempre és *bauret*, com a equivalent de l'*Ixobrycus minutus* i sinònim de *gomet* (Brinding Albufera, Parc Natural, El Serenet, Javier / Català).

CONCLUSIONS

Després d'aquest recorregut dialectal i historicosemàntic sobre els noms de tres ardeids, arribem a aquestes conclusions:

1) Donem a conèixer una nova unitat lèxica, *baure*, que restava amagada en una modesta àrea valenciana meridional.

2) Tenint en compte el seu sistema de pesca, hem pogut arribar al seu ètim, una modificació de l'antic *barbre*, a partir del llatí *BARBARUS* 'salvatge, agressiu' i, de passada, relacionar amb aquest ètim els antropònims *Baura* i *Babre*.

3) La semblança del *baure*, *Ardea cinerea*, amb l'*agró roig*, *Ardea purpurea*, causa de la confusió de les espècies, ha propiciat l'aplicació de *baure* també a l'*Ardea purpurea*.

4) Encara ha tingut lloc l'extensió del nom *baure* a un altre ardeid, l'*Ixobrycus minutus*, amb semes compartits amb les *ARDEAE*, com és ara la seva agressivitat i el fet d'emetre un bram com el del bou, característica que ens ha acostat al nom popular d'aquest *Ixobrycus*, *gomet*, de filiació etimològica difícil, però que hem pogut considerar una modificació de *bomet* i, aquest, de *bobet* (< *bovet*), format sobre *bou* per una metonímia del crit de l'ocell amb el seu emissor, i en forma diminutiva per la seva menor dimensió respecte dels altres ardeids. La fonètica irregular ens ha ajudat a explicar-ne els canvis formals.

5) S'ha demostrat que *baoret* (*Ixobrycus minutus*) és un derivat diminutiu de *baure* i que li correspondria aquella grafia; de passada, hem desvelat la motivació del seu sinònim mallorquí, *suís*, relacionada amb l'uniforme de colors variats dels soldats suïssos que prestaven servei fora del seu país.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Cosme / MESTRE, Antoni (2017): *Atles ornitonímic de les Illes Balears*. Barcelona / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Institut d'Estudis Baleàrics.
- ALDC = VENY, Joan / PONS I GRIERA, Lúdia (2001-2023): *Atles lingüístic del domini català*, 9 vols. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ÀLVAREZ-CROS, Carlos / TRABALON, Fran (2017): *Guia de camp dels ocells a Catalunya*. Barcelona: Omega.
- BALARI I JOVANY, José (1899): *Orígenes históricos de Cataluña*. Barcelona: Hijos de Jaime Jepús.
- Birding Albufera = Fundació Assut Birding Albufera.
https://birdingalbufera.es/va/noticiario/public/lugares?id_lugar=90 [Consulta: 17 de gener de 2025.]
- CABARD, Pierre / CHAUVET, Bernard (2003): *L'étymologie des noms d'oiseaux*. Rochefort: Belin-Éveil Nature.
- COROMINES, Joan (1971): *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- Dauzat-Morlet = DAUZAT, Albert (1951): *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*, éd. revue et augmentée par Marie-Thérèse Morlet. Paris: Larousse.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc de B. (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols. Palma de Mallorca: Moll.
- DE FELICE, Emidio (1982): *Dizionario dei cognomi italiani*, 3ª ed. Milano: Arnoldo Mondadori.
- DECat = Coromines, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols. Barcelona: Curial / La Caixa.
- DELL = ERNOUT, Alfred / MEILLET, Antoine (1985): *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, 4a. ed. Paris: Klincksieck.
- DIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995): *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona / Palma / València: Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DNV = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2016): *Diccionari normatiu valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- DOCAVO, Ignacio (1979): *La albufera de Valencia, sus peces y sus aves*. Valencia: Institución Alfonso el Magnánimo / Diputación Provincial de Valencia.
- ESCOLANO, Gaspar (1610-1611): *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia*, 2 vols. Valencia.
- FIDEL, L. / BATALLER, V. / TORMO, J. / SEGURA, C. (2014): *El nom popular dels ocells al migjorn valencià*. Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- FONT I PIRIS, Tomàs (meitat s. XIX): *Diccionario valenciano-castellano*, inèdit.
- GARCÍA Y GANS, Francisco Javier / CATALÀ IBORRA, Francisco José (2013): *Avifana urbana y periurbana de la Ciudad de Valencia*. València: Ajuntament de València.
- GARGALLO, José Enrique / MORALES DUMANJÓ, Joan (2019): «Etimologia del mot Bitó», *El Briel*, núm. 100, p. 27-30.

- Guía Daimon = GONNISSEN, Louis / MORNIE, Gerard (1984): *Aves y pájaros*. Madrid / Barcelona / México: Daimon.
- INCAFO = SAEZ-ROYUELA, Ramon (1980): *La guía de Incafo de las aves de la Península Ibérica*. Madrid: Incafo.
- LALUEZA, Jordi (1987): *El llibre dels ocells de Catalunya*. Barcelona: De Vecchi.
- MALUQUER I SOSTRES, Joaquim (1973): *Els ocells de les terres catalanes*, 2a ed. Barcelona: Barcino.
- MAYOL, Joan (1978): *Els aucells de les Balears*. Mallorca: Moll.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1926): *Orígenes del español*. Madrid: Imprenta Hernando.
- MOLL, Francesc de B. (1982): *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears)*, 2a ed. Mallorca: Moll.
- Nomenclàtor Toponímic Valencià*: Generalitat Valenciana / Institut Cartogràfic Valencià / Acadèmia Valenciana de la Llengua. <<https://geontv.gva.es/?locale=ca>>. [Consulta: 17 de gener de 2025.]
- ORELLANA, Marc Antoni (1795), «Catálogo y descripción succincta d'els pardals de l'Albufera de València», dins *Pardals i peixos*. Sueca: Lletra Menuda, 1972.
- ORTEGA, Enric (2017): *Diccionari etimològic dels noms científics dels ocells dels Països Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Secció de Ciències Biològiques.
- Parc Natural= *Lista sistemática de las aves del Parc Natural de l'Albufera*. Fundació Assut, gener 2008.
- PETERSON, Roger / MOUNTFORT, Guy / HOLLOM, P. A. D. (1980): *Guía de campo de las aves de España y de Europa*, 4a ed. Barcelona: Omega.
- RAYÓ, Miquel / JANER, Gabriel (1979): *Aucells esquius*. Palma de Mallorca: Moll.
- REW= MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1911): *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Serenet = *El Serenet. Butlletí de la Societat Valenciana d'Ornitologia (S.V.O.)*, vol 1, núm. 1, abril 1995.
- TAGLIAVINI, Carlo (1982): *Origine e storia dei nomi di persona*, 2 vols. Bologna: Pàtron.
- VENY, Joan (2001): *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62.
- VIDALLER, Rafel (2004): *Libro de as matas y os animals*. Zaragoza: Consejo de Protección de la Naturaleza de Aragón.
- VILLAPLANA I FERRER, Jesús (1988): *Introducció a la fauna vertebrada de la Safor*. Oliva: Alfons el Vell / Generalitat Valenciana.